

DOMOLJUBNA IN DRŽAVLJANSKA ZAVEST MED MLADIMI

Simona Kukovič, Miro Haček, Vladimir Prebilič

Ljubljana, 2022

Domoljubna in državljanska zavest med mladimi

Simona Kukovič, Miro Haček, Vladimir Prebilič

Knjižna zbirka VARNOSTNE ŠTUDIJE

Urednik zbirke: prof. dr. Anton Grizold

Izdajatelj: Fakulteta za družbene vede, Založba FDV

Za založbo: prof. dr. Iztok Prezelj, dekan

Copyright © FDV, 2022

Fotokopiranje in razmnoževanje po delih in v celoti je prepovedano. Vse pravice pridržane.

Jezikovni pregled: dr. Tomaž Petek

Recenzenta: dr. Boštjan Udovič in dr. Ladislav Cabada

Naslovnica: Darinka Knapič

Prelom: Zavod Vizar

Tisk: Primitus d. o. o.

Knjiga se tiska na način sprotnega tiska.

Knjiga je izšla ob podpori Javne agencije za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

Prva izdaja

Ljubljana, 2022

CIP - Kataložni zapis o publikaciji

Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

37.015.31:172-053.6

172.15

KUKOVIČ, Simona

Domoljubna in državljanska zavest med mladimi / Simona Kukovič, Miro Haček, Vladimir Prebilič. - 1. izd. - Ljubljana : Fakulteta za družbene vede, Založba FDV, 2022. - (Knjižna zbirka Varnostne študije)

ISBN 978-961-295-032-3

COBISS.SI-ID 132206339

KAZALO VSEBINE

Predgovor.....	7
----------------	---

Poglavje 1

UVOD	9
-------------------	----------

Poglavje 2

TEORETSKI OKVIR PREUČEVANJA.....	15
2.1 Domoljubje kot teoretski pojem.....	17
2.2 Domoljubje kot izobraževalna politika	29
2.3 Državljanstvo, patriotizem, vzgoja in izobraževanje: izzivi, vprašanja in dileme	33
2.4 Politična participacija in aktivno državljanstvo	43

3

Poglavje 3

OSAMOSVOJITEV SLOVENIJE IN PREHOD V DEMOKRATIČNI POLITIČNI SISTEM	53
3.1 Osamosvajanje Slovenije.....	55
3.2 Procesi družbene in politične modernizacije	61
3.3 Procesi utrjevanja slovenske demokracije	65

Poglavje 4

DOMOLJUBJE IN NACIONALNA VARNOST	75
---	-----------

Poglavje 5

PRIMERJALNA ANALIZA EMPIRIČNIH PODATKOV RAZISKAVE »KREPITEV DOMOLJUBNE IN DRŽAVLJANSKE ZAVESTI MED MLADIMI« Z UGOTOVITVAMI	85
5.1 Uvod.....	87

5.2 Metodološka pojasnila.....	88
5.3 Zanimanje mladih za zgodovino slovenskega naroda in slovenske države ..	89
5.4 Osamosvojitve Slovenije	96
5.5 Domoljubna in državljanska pismenost	102
5.6 Domoljuben državljan.....	107
5.7 Stališča do slovenske vojske, vojaškega poklica in do obrambe domovine	111

Poglavje 6

SKLEP.....	119
-------------------	------------

4

Bibliografija	123
O avtorjih	133

Predgovor

Domoljubje Slovenkam in Slovencem ni tuje, celo več, že bežen pogled in površno poznavanje slovenske zgodovine spomnita in opozorita, da smo ga velikokrat znali tudi jasno pokazati. Prav domoljubje je bilo tisto, kar je omogočalo preživetje naroda v skrajnih in predvsem samoohranitvenih obdobjih. Žal pa tega v vsakdanjem življenju ni mogoče zaznati v takšnem obsegu kot v času hudih zunanjih pritiskov, časih ekstremnih oblik romanskega in germanskega nacionalizma oziroma ob obrambi samostojnosti in suverenosti slovenske države. To sicer ni nič nenavadnega, saj je domoljubje dejansko nemogoče ohranjati na tako visoki izrazni ravni, je pa skrb vzbujajoče mlačno odzivanje mladih pri vprašanju domoljubja, na katero opozarjajo raziskave.

5

Kot posledica vse hitrejših družbe se pomemben del socializacije mladih državljanov in državljanov iz družine kot osnovne družbene celice prenaša v šole, v katerih mladi preživijo vse več svojega časa. Ravno zato je pomembno več pozornosti posvetiti prav trenutnemu stanju v slovenskem osnovnošolskem in srednješolskem izobraževalnem sistemu ter opozoriti na morebitne pomanjkljivosti ob hkratnem iskanju poti k še večjemu izboljšanju stanja na tem področju. Vsi se spomnimo neskončnih, več let trajajočih razprav o uvedbi predmeta državljanska kultura in etika v slovenski osnovnošolski sistem. Polemika se je sklenila brez pravega rezultata in seveda ni prinesla nič novega. Žal pa tudi ni uspela vpeljati večjih premikov na področju razumevanja domoljubnih vsebin.

Domoljubje tako ostaja nekaj, kar je prepuščeno posamezniku ali družini. V tem pa tiči nevarnost. Če se domoljubje prepusti stihiji in neorganiziranim oblikam poglobljanja, je mogoče mejo – ki je že tako precej tanka in zamegljena – med domoljubjem in nacionalizmom precej hitro prestopiti. Mladi se pri odraščanju tudi identitetno umeščajo v širši prostor in brez lastnega prostorskega definiranja, ki ga posredno ponuja prav domoljubje, to ni mogoče. V tem primeru bo povzročena nepopravljiva škoda, vrednostno pohabljeni pa bodo tudi naši največji domovinski simboli in posledično domovinski potencial, ki sploh omogoča gradnjo domovinskih temeljev in zdrave domovinske samozavesti. To pa je nedvomno veliko preveč pomembna vsebina, da bi z njo smeli improvizirati na eni strani oziroma ne postoriti ničesar na drugi. Zato je nujno pretresti domovinske vsebine v samem začetku identitetne izgradnje državljanov in državljanov, kar pa se neobhodno nanaša na področje osnovnošolskega in srednješolskega izobraževanja na Slovenskem.

Če hočemo biti ponosni na svojo domovino in jo tudi ljubiti, je treba nekaj vedeti o njej. Vprašanje, na katero je na tem mestu treba odgovoriti, je, ali zdaj mladi vedo dovolj o domovini, da bi jo lahko ljubili. Kaj še lahko storimo? Pri vsem tem nikakor ne smemo privoliti v tezo, da je globalizem sovražnik domoljubja oziroma da ga lahko izpodrine. Ravno nasprotno. Globalizem nikakor ne sme postati sinonim za izgradnjo novih identitet, česar se številni še kako dobro zavedajo.¹

6

Raziskave pri nas dokazujejo nizko stopnjo izražanja domoljubja, kar sicer ne pojasnjuje njegove odsotnosti, opozarja pa na dvoje: te vrednote ne znamo izražati, ker nismo prepričani o njeni kakovosti, hkrati pa sistemsko do tega vprašanja nismo pristopili. Prepričanje, da bomo domovino, ki je v našem primeru od leta 1991 tudi država, ljubili in jo spoštovali, temelji na povsem napačnih predpostavkah. Tisti, ki so bili čustveno prisotni ob nastanku naše države, imajo seveda drugačen pogled in mogoče tudi bolj izostren čut domoljubja, vendar pa mlade generacije vidijo nastanek samostojne in neodvisne Slovenije samo kot dodatno zgodovinsko dejstvo, torej brez čustvenega pridiha. Zato so rezultati o skrajno slabem poznavanju dejstev, ki so povezana z nastankom samostojne in neodvisne Slovenije, toliko bolj skrb vzbujajoči. Ta pomanjkljivost pa se v izobraževalnem sistemu sama od sebe ne bo odpravila. Treba bo temeljito prevetriti kurikule, zagotoviti večjo medpredmetno povezavo ter začeti sistematično in z različnih vidikov osvetljevati okoliščine in dejstva, ki so pripeljala do osamosvojitve. Da bi bilo to mogoče, je treba še pred tem na tem področju dokvalificirati oziroma podučiti učitelje, saj visokošolski študiji tega v svojih učnih načrtih ne vsebujejo. Sam pouk, ki ga lahko znotraj posameznega predmeta zaradi omejitve časa namenimo osamosvojitvenim vsebinam, sicer ne bo omogočal pridobivanja zadostne količine znanja o nastanku države Slovenije, zato bi morali prek Zavoda Republike Slovenije za šolstvo ali drugih ustreznih ustanov zagotoviti dodatne obvezne izbirne vsebine, ki bi s pomočjo dodatnih seminarjev omogočali zapolnitev vrzeli.

Monografija »Domoljubna in državljanska zavest med mladimi« predstavlja enega izmed majhnih korakov na poti do opisanega cilja. Temelj monografije predstavlja

1 Tak je tudi primer Združenih držav Amerike, kjer se procesu izoblikovanja in negovanja domoljubnih čustev posvečajo v veliki meri. Tako velika nacija, močna država, ki pravzaprav nima ekvivalentnega nasprotnika, pa toliko v domoljubje vložene energije. Mogoče so tako velika nacija prav zaradi tega.

raziskava, ki je potekala v okviru Ciljnega raziskovalnega projekta² v letih 2021 in 2022 in je bila razdeljena v dve fazi; v prvi fazi je bil cilj raziskave pripraviti anketni vprašalnik, ki kar najboljše zajema različne vidike domoljubne zavesti in domoljubnega odnosa mladih; v drugi fazi je bil cilj raziskave analiza rezultatov empiričnega raziskovanja in izdelava primerjalne študije s podobnimi že opravljenimi raziskavami z namenom odkriti nekatere trende domoljubja med mladimi v Republiki Sloveniji, še posebej po sorazmerno dolgem nekajletnem obdobju, ko v Sloveniji na to tematiko ni bila opravljena nobena empirično obogatena raziskava.

Iskreno se zahvaljujemo vsem ravnateljicam, ravnateljem, učiteljicam, učiteljem, profesoricam in profesorjem, ki so med epidemijo covid-19 ob že tako otežkočenem učnem procesu prislubnili naši prošnji po sodelovanju in skoraj v nemogočih razmerah omogočili izvedbo raziskave. Prav tako lepa hvala vsem učenkam, učencem, dijakinjam in dijakom za njihove odgovore, brez katerih te analize ne bi bilo.³

Domoljubje je skrivni vir uspešne družbe ... naj tudi v slovenski družbi nikoli ne presahne.

Avtorji

-
- 2 Ciljni raziskovalni projekt V5-2152 »Krepitev domoljubne in državljanske zavesti med mladimi« sofinancirajo Javna agencija za raziskovalno dejavnost RS, Urad predsednika Republike Slovenije, Ministrstvo za obrambo in Ministrstvo za notranje zadeve.
 - 3 V raziskavi so sodelovale: Osnovna šola Franca Rozmana - Staneta Maribor, Osnovna šola Sladki Vrh, Osnovna šola Črešnjevec, Osnovna šola Gornja Radgona, Osnovna šola I Murska Sobota, IV. osnovna šola Celje, Osnovna šola Zreče, Osnovna šola Pod Goro Slovenske Konjice, Osnovna šola Toneta Okrogarja Zagorje, Osnovna šola Koroški jeklarji Ravne na Koroškem, Osnovna šola Brezovica, Osnovna šola Zbora odposlancev Kočevje, Osnovna šola Metlika, Osnovna šola Jurija Dalmatina Krško, Osnovna šola Franceta Prešerna Kranj, Osnovna šola Frana Saleškega Finžgarja Lesce, Osnovna šola Miroslava Vilharja Postojna, Osnovna šola Čepovan, Osnovna šola Srečka Kosovela Sežana, Osnovna šola Cirila Kosmača Piran, Gimnazija Ormož, Srednja poklicna in tehniška šola Murska Sobota, Gimnazija Slovenske Konjice, I. gimnazija v Celju, Srednja tehniška in poklicna šola Trbovlje, Šolski center Slovenj Gradec, Gimnazija Moste, Grm Novo Mesto, Gimnazija Brežice, Šolski center Škofja Loka, Srednja gozdarska in lesarska šola Postojna, Gimnazija Jurija Vege Idrija in Gimnazija Koper.

Poglavje 1

UVOD

Eden izmed pomembnih ciljev razvitih sodobnih družb je vzgoja dobrih državljanov, kar pa je vse prej kot preprosto. Vzgoja »dobrih« državljanov postaja vedno bolj zapleten in kompleksen proces, saj hitro spreminjanje družbene dinamike zahteva nenehne revizije učnih načrtov in tudi pristopov poučevanja. Pri tem se pojavlja vprašanje, kako mlade vzgajati kot domoljube in jih hkrati opolnomočiti s pomenom globalnega državljana, saj namen izobraževalnega procesa ne sme biti izgradnja državljanov, ki bi bili izolirani od družbe, prav tako ne »slepi« domoljubi.

Družboslovje se ukvarja z razvojem posameznika v družbenem kontekstu, dokler ta razvoj ni škodljiv za družbo, v kateri se je posameznik razvil (Altikulač 2016). Obstajajo namreč zavezujoče socialne meje, ki jih oblikujejo družbe in se kažejo v zgodovinskem procesu, pri čemer so vrednote na vrhu posameznika samega pa tudi družbe, ki nadzira posameznika (Armstrong 1980). Vrednote so torej tisti koncept, ki ga je treba spoštovati, ceniti in občudovati (Dewey v Venkataiah 2007); so motivi, ki usmerjajo vedenje posameznika in ki ostanejo v posameznikovi zavesti. Lahko jih opišemo kot miselne pojave, ki prebivajo v čustveni domeni in ki nadzirajo in usmerjajo naša dejanja. V primerjavi s prepričanji in stališči so vrednote obsežnejše in vtisnjene globlje v posamezniku. S tega vidika je vzgoja mladih tudi razvoj njihovih vrednot z namenom odkrivanja njihove individualnosti, najboljše oblike obstoja, doseganja človeške popolnosti, s čimer pa se rešuje in zaščiti družbo in posameznike pred slabo moralo in etiko, ki bi ogrozila kontinuiteto družbe. Venkataiah (2007) celo trdi, da pomeni izobraževanje o vrednotah v prvi vrsti zagotavljanje poudarka na humanizmu, hkrati pa tudi vzgojo mladih, da razmišljajo o drugih posameznikih in blaginji svoje države. Da bi to dosegli, morajo mladi občutiti družbene vrednote, pri čemer pa te ne smejo biti dejanja manipulacije ali pranja možganov, ampak navdihovanje ljudi k izbiri njihovih lastnih družbenih, etičnih in duhovnih vrednot ter njihovo globlje razumevanje. Po Altikulač (2016, 26) v nabor teh vrednot spadajo: pomen družine, pravičnost, svoboda, delavnost, sodelovanje, senzitivnost, biti znanstven, poštenost, estetika, strpnost, gostoljubje, dajanje pomena zdravju, spoštljivost, naklonjenost, odgovornost, urejenost, pripravljenost pomagati in biti domoljub. Obstajajo različni pristopi, kako vsako izmed teh vrednot približati mladim; lahko uporabimo tradicionalne metode navajanja in razlage, optimalnejše pa je, če jim omogočimo lasten način prepoznavanja in ponotranjanja vrednot.

Za potrebe te znanstvene monografije se poglobimo v vrednoto domoljubja oziroma patriotizma, ki etimološko izhaja iz latinščine in jo lahko opišemo kot zvestobo suverenu. Obstajajo različni pogledi na opis domoljubja, ki so odvisni od njegove vsebine in značilnosti; najosnovnejši opis pa je definiran kot zvestoba skupine svojim članom in ozemlju, ki si ga delijo (Bar - Tal in Staub 1997). Domoljubje povezujejo skupni nacionalni simboli, ki prav tako pripomorejo k naklonjenosti državi in igrajo pomembno vlogo pri krepitvi nacionalne lojalnosti (Hurwitz in Peffley 1999; Spinner - Halevand in Theiss - Morse 2003).⁴ Nathanson (1997) trdi, da domoljubje sestavljajo štiri glavne komponente, in sicer: a) posebna naklonjenost do države; b) opredelitev sebe prek svoje države; c) zanimanje za blaginjo države; č) žrtvovanje za dobrobit države. Socialni psihologi pa razlagajo domoljubje kot zvestobo, ljubezen in željo posameznika, da je del skupnosti (Bar - Tal in Staub 1997). S tega vidika igra »domovina« ključno vlogo v procesu moralizacije, saj nadzira obstoječo družbo z najvišje ravni organizacije (Durkheim v Guibernau 2007); domoljubje pa ne more obstajati zunaj države oziroma zunaj okvira naroda (Guibernau 2007). V nasprotju z nacionalizmom domoljubje vsebuje element politične družbe, ki je konkreten dokaz naroda ali države. Pri tem spomnimo na razlago Andersona (1983), da je narod družbena konstrukcija in skupina, omejena v svojih političnih in družbenih vrednotah, ki obstaja v zavesti članov te skupnosti. Če je imel nacionalizem pomembno vlogo v zgodovini, pri izgradnji nekega naroda, pa je domoljubje, ki se razvije postopoma glede na kulturno dejavnost ljudi, konkreten dokaz enotnosti naroda za njegovo blaginjo (Berger in Luckman 1966). Pri tem pa je treba poudariti, da je povsem normalno, da ljudje nakazujejo naklonjenost in sočutje do kraja, ki ga imajo radi, in prav tako je naravno, da ljudje kažejo naklonjenost do svojih prednikov in skupin, v katerih sodelujejo. V procesu izgradnje države so bili ljudje prisiljeni verjeti, da so del večje skupnosti, in tako so naravne meje nadomestili z imaginarnimi družbami, kot so kneževina, kraljestvo, cesarstvo ali država (Rapoport 2009).

Domoljubje torej kaže odnos posameznika do naroda in kulture, tako da posameznik stremi k doseganju ljubezni do domovine in svojega naroda, nima pa namena izvajati agresije nad drugimi narodi (Orwell v Altikulač 2016).

⁴ Pri tem pa domoljubja ne smemo enačiti z nacionalizmom, ki temelji na ideji večvrednosti. Več o tem v poglavju 2.

V literaturi najdemo različne dimenzije domoljubja. Eno izmed njih podaja Curti (v Borune 1977), ki loči med militaristično in civilno stranjo domoljubja. Morray (1959) loči med poslušnim (imitacijskim) in neposlušnim (inovatorskim) domoljubjem, medtem ko pri Sommervillu (1981) najdemo razlikovanje med nevednim (iracionalnim) in opozicijskim (racionalnim) domoljubjem. Adorno (v Schatz in drugi 1999) primerja ideji domnevnega in pristnega domoljubja, pri čemer domnevno domoljubje pomeni slepo lojalnost in dogmatsko kompatibilnost, pristno domoljubje pa temelji na kritičnem pristopu do meja nacionalnih vrednot in ljubezni do naroda.

Podobno razdelitev najdemo pri Staubu (1997), ki trdi, da obstajata dve vrsti domoljubja, in sicer slepo ter konstruktivno. Slepo domoljubje je označeno kot izkazovanje dogmatičnega sprejemanja in lojalnosti do politike, ne glede na to, ali so nacionalna politika in njena dejanja v nasprotju s človekovimi pravicami in pravicami drugih narodov. Slepo domoljubje se razlikuje od časa do časa in od družbe do družbe; predmet lojalnosti je lahko država, narod, pogled ali ideologija, skupna pa sta brezpogojna zvestoba in služenje temu predmetu. Pri slepem domoljubju se kritike državne politike pogosto štejejo za izdajo države, s čimer ta vrsta domoljubja kaže nagnjenost k odporu proti spremembam ter ohranjanju konservativne miselnosti in zaščiti statusa quo. Lahko bi rekli, da sta slepo in konstruktivno domoljubje pokazatelja razlik v demokratičnosti državljanov. Demokratične vrednote in ideali so bolj povezani s kognitivnimi vrednotami kot s tem, kar poskušamo opredeliti kot vrednote naklonjenosti do domoljubja. Idealna situacija je v tem primeru, da posamezniki kritično pristopijo do skupin drug drugega, v katerih razvijejo svojo zmožnost lojalnosti in racionalizma (Altikulač 2016). Kritična zavest pomeni posameznikovo sposobnost svobodne evalvacije znanja in perspektive do avtoritete ali družbe (Staub 1997). S tega vidika konstruktivno domoljubje izpodbija status quo. Domoljubje se ukvarja s čustvi lojalnosti, ki bi lahko preprečila aktivnega, kritičnega državljana, ki si ga sodobna demokratična država želi. S tega vidika predstavlja opisano konstruktivno domoljubje (s svojo kritično zavestjo in skrbjo za spremembe) rešitev za tovrstne pomisleke. Domoljubje, ki je obogateno z demokratičnimi lastnostmi, tako ni ovira za aktivnega in participativnega državljana, ampak mu je prej v oporo.

V zadnjih letih je vedno bolj v ospredju težnja, da bi (ne glede na prepričanje ali ideologijo) mlade poleg domoljubja seznanili s pojmom globalnega državljana, ki bi lahko brez težav živel v različnih krajih prek medkulturne interakcije.

Globalizacija in mednarodne migracije namreč povzročajo transnacionalne in mešane kulture v družbah. »Globalni državljani« bi bili tako odgovorni ne le do svoje države, ampak do celotnega človeštva in ne bi več ocenjevali s perspektive »mi« in »oni«. Kljub precejšnji naklonjenosti temu konceptu se v znanstveni literaturi odvija diskurz o tem, kaj globalno državljanstvo sploh je.⁵ Na spletnih straneh Oxfama (2006) je globalni državljan opisan kot oseba, ki se zaveda dogajanja v svetu, pozna svojo vlogo globalnega državljana, spoštuje različnost, razume globalna gospodarska, politična, družbena, kulturna, tehnološka in okoljska vprašanja, je občutljiv na družbeno nepravico, je lokalno in globalno aktiven in participira ter sprejme odgovornost za svoja dejanja. Globalni državljan bi tako spoštoval nacionalne vrednote in ne bi imel težav pri prevzemanju univerzalnih vrednot (Kan 2022).

Kljub težnjam o izgradnji globalnega državljana se sami nagibamo k spodbujanju konstruktivnega domoljubja, ki samo po sebi že vsebuje elemente globalnega državljana in se ujema s pričakovanji, ki naj bi jih takšna oseba imela. Mlade moramo učiti o vrednotah naše družbe in univerzalnih vrednotah sveta, pri čemer je temeljna vrednota domoljubje. Naša naloga pa je tudi razlikovati pojem domoljubja od pojmov nacionalizma, slepega domoljubja, ksenofobije in drugih radikalnih izrazov, ki (pre)pogosto najdejo mesto v vsakdanjem diskurzu. V nadaljevanju zato ponujamo temeljito analizo teoretskega okvira preučevanja domoljubja, ki naj bo osnova ponotranjanja te pomembne vrednote.

5 Nekateri avtorji raje uporabljajo izraz »državljanstvo onkraj meja«, »državljanstvo onkraj nacionalnih meja«, »državljanstvo planeta« ali pa »kozmpolizem« (Oxfam 2006).

Poglavje 2

TEORETSKI OKVIR
PREUČEVANJA